

Den unge P. Munch

EN STUDIE I RADIKALISMENS IDÉGRUNDLAG

CA. 1895-1910

AF

CARSTEN STAUR

P. Munch er af mange årsager en af de mest kontroversielle danske politikere i dette århundrede, og som sådan har han i ikke ringe omfang fascineret efterkrigstidens historikere. Hans arkiv var i mange år omgivet af megen mystik,¹ og hans erindringer og optegnelser har været genstand for et af den nyere tids største udgivelsesarbejder.² Ikke unaturligt har interessen koncentreret sig om Munchs udenrigs- og sikkerhedspolitiske opfattelser og handlinger, således først og fremmest i Ole Karup Pedersens³ disputats fra 1970, men også i Viggo Sjøquists⁴ biografi fra 1976.

Men P. Munch var andet og mere end en dominerende skikkelse i dansk udenrigspolitik, selvom det var her, han lagde størstedelen af sin arbejdsindsats. Han var hele sit liv igennem en af Det radikale Venstres politiske ledere, og fremfor alt var han i de meget vigtige år omkring partiets stiftelse — mellem dannelsen

¹ Jfr. Beretning til statsministeren fra udvalget til gennemgang af afdøde udenrigsminister, dr. phil P. Munchs efterladte i Rigsarkivet opbevarede papirer, 1959. P. Munchs privatarkiv er stadig under registrering og ompakning, og afhandlingens noter henviser til den gamle ordning.

² P. Munch, *Erindringer I-VIII*. Udgivet af Povl Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Erik Stig Jørgensen. Kbh. 1959-67. Udgivelsesprincipperne er kritiseret af Ole Karup Pedersen i anm. i HT 78, 1978. P. Munchs *Erindringer* er en sen kilde, som må benyttes med forbehold, når man går udover de mere jordnære oplysninger. Grundlaget for fremstillingen af den idémæssige udvikling er materialet i M.s arkiv samt publicerede artikler, og selv om referater og citater normalt er fuldt korrekte, får de ofte en drejning mod det mere afdæmpede og logiske: Nok sandheden, men ikke hele sandheden. Desuden er der naturligvis foretaget en selektion ud fra senere synspunkter. For en ordens skyld skal det nævnes, at citater fra *Erindringerne* såvel som fra taler og artikler er anført i moderne retskrivning.

³ Ole Karup Pedersen, *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik*. Kbh. 1970. Anm. af Erling Bjøl, *Historie*, Ny r. IX,1 (1970) og af Sven Henningsen, HT 75.

⁴ Viggo Sjøquist, *Peter Munch. Manden. Politikeren. Historikeren*. Kbh. 1976. Anm. af Nikolaj Petersen, *Historie*, Ny r. XII,3-4 (1978), af Erling Bjøl, HT 78 og af Claus Bjørn, *Fortid og Nutid*, XXVII, 2, 1977.

af Den radikale Klub i 1903 og frem til det første ministerium Zahle 1909–10 – selve dets ideologiske autoritet; den, der definerede radikalismens idégrundlag og afgrænsede partiet i forhold til de øvrige partier og -ismer, og den, der var hovedansvarlig for udarbejdelsen af hele partiets politiske program, ikke blot udenrigs- og sikkerhedspolitikken. Dette er imidlertid et ret forsømt aspekt af Munchs politiske virksomhed; i realiteten har også her kun hans sikkerhedspolitiske opfattelse været genstand for undersøgelse.⁵

Jeg vil i det følgende søge at råde delvis bod på denne forsømmelse og derigennem bidrage med en af de detailstudier, som har været efterlyst,⁶ men jeg vil samtidig påpege, at undersøgelsen har et videre perspektiv end det biografiske, idet jeg gennem en analyse af P. Munchs mange taler og omfattende skribentvirksomhed mellem hans universitetseksamen i 1895 og hans valg til Folketinget og udnævnelse til indenrigsminister i 1909 har forsøgt mere generelt at afdække nogle centrale elementer i den danske radikalismes idégrundlag i tiden fra århundredeskiftet op til 1914. Det er min opfattelse, at Munch i denne periode er »repræsentativ« for den gruppe radikale, der var københavnere og akademikere, men om dette er tilfældet er naturligvis noget, som kun fremtidige og mere komparativt anlagte undersøgelser kan afklare.⁷

Undersøgelsen inddrager Munchs erindringer om og breve, taler og artikler fra perioden ca. 1895 til ca. 1910, i enkelte tilfælde senere, og ikke mindst hans artikler fra tidsskriftet »Det ny Aarhundrede«, som han udgav og redigerede mellem oktober 1903 og december 1909.⁸ Analysens udgangspunkt vil være Munchs tidlige historiske forfatterskab og den heri udtrykte opfattelse af den historiske udvikling (I), derefter analyseres hans opfattelse af radikalismens idégrundlag og påvirkningen fra den samtidige franske radikalisme (II), hans formulering af et radikalt politisk program og den opfattelse af objektiv videnskabelighed, der lå til grund herfor (III), og endelig trækkes nogle linier frem til radikalismens samfundsopdragende karakter (IV). Undersøgelsen er idéanalytisk, ikke ideologisk. Dens formål er at afdække nogle grundlæggende forestillinger om virkeligheden, disse forestillingers sammenhæng og de til grund herfor liggende værdier, og derigennem søge at klarlægge de væsentligste idémæssige strukturer i Munchs radikalisme, *ikke* at placere disse strukturer i tidens større sociale, økonomiske og bevidsthedsmæssige sammenhæng, hvilket i al sin kompleksitet ville føre langt ud over en artikels rammer.

⁵ Tage Kaarsted, *Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894–1914*. Kbh. 1958.

⁶ Jfr. note 4.

⁷ Der mangler grundige undersøgelser af socialhistorisk karakter af akademikernes rekruttering og forhold i perioden 1870–1914.

⁸ Korrespondance, materiale og regnskaber vedr. *Det ny Aarhundrede* findes i M.s arkiv pk. 98, 122 og 123. *Det ny Aarhundrede* (DNA) udkom på Gyldendal hver 14. dag fra oktober 1903 som et bredt alment tidsskrift. Oplaget blev aldrig tilfredsstillende, og Gyldendal opgav efter to årgange. Herefter videreførtes tidsskriftet som et månedsskrift af et aktieselskab med Oscar Johansen som formand, men med stadig vigende oplag og konstant underskud: Oplaget var i okt. kvartal 1905 2398 eks./md., i oktober kvartal 1909 – det sidste – 1324 eks./md. DNA gik ind kort efter Munchs valg til Folketinget og udnævnelse til indenrigsminister. Jfr. M.s arkiv pk. 123.

Indledningsvis vil det dog være på sin plads at give en kort redegørelse for Munchs udvikling frem til 1895. Han blev født i 1870 og student fra Viborg i 1889, fast forankret i nationalliberalismen og i troen på fæstningssagen og derfor nærmest højremand, men ikke uden føling med Venstre på nogle områder. I sine »erindringer om et studenterliv, man knap er færdig med« fra 1896 skriver han, at han havde haft en »fornemmelse af at stå uden for begge lejre« og først og fremmest havde følt, at begge partierne havde spillet fallit.⁹ Hans politiske interesser koncentrerede sig derfor først og fremmest om 'de nationale sager': Sønderjyllands militære genvindelse gennem et skandinavisk forbund.¹⁰ Men dette var fantasi, og Munch kunne ikke i længden lade sig fylde af »had til Tyskland, fæstning og krig, Sønderjylland helst til Ejderen, Skandinavisme, kort sagt alt det gamle«. ¹¹ Langsomt, men sikkert bevægede han sig i radikal retning, især påvirket af den videnskabelige rationalitet han mødte i Studentersamfundet — mennesker, der »ved simple beregninger havde fået ud, at netop det politiske system svarede til de samfundsforhold, vi nu havde fået«. ¹²

Fra kandidatåret 1895 regnede han sig som hørupper; han havde opgivet troen på militærvæsenet, men opretholdt sit engagement i sønderjydernes sag. Det sønderjyske spørgsmål vedblev at spille en stor rolle for Munch og andre yngre radikale akademikere. Der er næppe tvivl om, at v. Köller-perioden fra 1897 til 1901 i måske lige så høj grad som systemskiftet i 1901 bidrog til at styrke den politiske interesse i radikale akademiskredse. Dette har dog næppe været afgørende for P. Munch, der synes at have truffet sit valg af en politisk løbebane meget tidligt i sit liv.¹³

I

P. Munch var historiker af fag. Han virkede i mange år som lærer ved forskellige skoler og kurser, såvel som ved Folkeuniversitetet, men det var især som lærebogsforfatter, både i samfundskundskab og historie, han gjorde sig gældende i faglig sammenhæng. »Lærebog i Samfundskundskab« (1. udg. 1902) udkom i hans levetid i 100.000 eksemplarer, »Verdenshistorien« (1. udg. 1907–08) i 128.000 eksemplarer. Munchs bidrag til »Det danske Folks Historie« placerer ham også som en af mellemkrigstidens centrale historieskivere.¹⁴

Munch tog sin embedseksamen i 1895, og hans studietid faldt således i netop

⁹ P. Munch, Halvfemsernes Studenter, s. 238–263 i C. N. Starcke (red.), Studenterbogen. Kbh. 1896, især s. 239 ff.

¹⁰ Jf. udateret foredrag (med blyant påskrevet 5.5.1890?) og foredrag i »Sfinx« 10. februar 1893, begge i M.s arkiv p. 157, og P. Munchs breve til Aage Friis 1889–90 i Friis arkiv i RA.

¹¹ P. Munch, Halvfjerdsernes Mænd og Nutidens Studenterungdom; foredrag i studentersamfundet 1899, manus. i M.s arkiv pk. 157.

¹² P. Munch, Halvfemsernes Studenter, s. 243.

¹³ P. Munch, Erindringer I, s. 58.

¹⁴ Jf. Viggo Sjøquist, anf. arb., s. 240–269. Afhandlingens første afsnit behandler kun en enkelt side af radikalismens historieopfattelse. Større perspektiver er anlagt af J. C. Maniche i »Den radikale historieskrivning«, trykt i Niels Christensen m. fl. (red.), Tradition, Opbrud og Formidling. Særtryk 1, Den jyske Historiker. Århus 1979, s. 233–263 og af Carsten Staur: Kr. Erslev og »Den senere Middelalder«. HT 79, 1979, s. 370–78.

de år i begyndelsen af 1890'erne, da Kr. Erslev stod på sin højde som universitetslærer.¹⁵ En fælles åndsform har formentlig bidraget til, at Munch i så høj grad som tilfældet var allerede fra sine første studieår knyttede sig stærkt til Erslev og til hans syn på den historiske videnskab, således som det gennemførtes i undervisningen og formuleredes i »Grundsætninger for historisk Kildekritik« (1892). Erslev anskuede i 1890'erne historien ud fra et eksakt videnskabsideal og stod på kildepositivistisk grund med udgangspunkt i et materielt kildebegreb.¹⁶

Også Munch stod på positivismens grund. I Erindringerne skriver han, at »Det var fra første færd min opfattelse, at det måtte være den historiske forsknings opgave af fortidens begivenheder og forhold at uddrage nyttig lære for nutid og fremtid . . . Det syntes mig opgaven at se begivenhedernes sammenhæng for så vidt gørligt at nå frem til visse historiens love, der kunde skænke nyttig lærdom«. ¹⁷ Målet var således at opstille objektive videnskabelige love for udviklingen, og han var ikke i tvivl om, at det kunne lade sig gøre. I en beundrende artikel fra 1897 om den franske historiker N. D. Fustel de Coulanges indrømmede han det subjektive element i de helt overordnede synteser, men fastholdt i øvrigt historiens objektive videnskabelighed: »Der eksisterer ingen modsætning mellem den systematiske historieskrivning og den kildekritiske forskning . . . At systematisere er jo dog kun at ordne og forstå de enkelte resultater, kildeforskningen alene kan give, og oftest vil den største kildekritiker også være den største systematiker, fordi det er den samme logiske sans, det i begge tilfælde kommer an på«. Historien var dog ikke »en videnskab, der virker med matematisk sikkerhed«: »først og fremmest har man med fuldeste ret hævdet, at man ikke ved nogen metode når disse absolutte sandheder, at man altid må nøjes med en vis endda ikke alt for stor sandsynlighed«. ¹⁸

Udviklingslovene var således vanskelige at opstille; de måtte indskrænke sig til nogle meget generelle linier for samfundsinstitutionernes udvikling. Munchs egen disputats om »Købstadstyrelsen i Danmark 1619–1848« havde netop som mål, »at komme på det rene med udviklingens hovedtræk, som de er fælles for alle byerne, og at se, hvorledes denne udvikling er blevet bestemt ved de ydre og indre politiske vilkår, hvorunder land og folk til hver given tid har levet«. ¹⁹ Altså, at se hvilke faktorer, der bestemmer købstadstyrelsens udvikling. Munchs historieopfattelse var således politologisk, og i en anmeldelse fra 1897 konstaterede han med tilfredshed, at »i stedse højere grad har historien og den social-økonomiske forskning nærmet sig hinanden. Økonomerne har følt lyst til at underbygge deres tit altfor teoretiske systemer med tal, ikke blot fra nutiden, men også fra fortiden, og historikerne har følt sig dragne til de sider af de gamle tiders forhold, hvoraf man kunde vente at finde belæring for de spørgsmål, nutidens

¹⁵ Jf. Erik Arups nekrolog, optrykt i: Udvalgte afhandlinger og anmeldelser II. Kbh. 1977, s. 470.

¹⁶ Karsten Thorborg, Arbejds papirer til historisk metode I–II. Hist. Institut, Kbh. Univ., 1975, I, s. 1 ff.

¹⁷ P. Munch, Erindringer I, s. 75.

¹⁸ P. Munch, Fustel de Coulanges. Nord og Syd 1897/98, s. 81–97, 684–689; citater s. 94 ff.

¹⁹ P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark 1619–1848. Kbh. 1900, forord.

politik sysler med«. ²⁰ Ikke for ingenting sluttede Munch sit disputatsforsvar med at ønske, at »historieforskningen i større grad end hidtil måtte træde i politikens tjeneste og frembringe værker, der ikke blot skildrede fortiden, men også ydede deres bidrag til at bygge fremtiden op«. ²¹

Et emne, der havde Munchs særlige bevågenhed var befolkningsspørgsmålet. Der foregik fra 1890'erne et fald i fødselstallet, især i Frankrig men også i det øvrige Europa, som betød en formindsket befolkningstilvækst, i Frankrig nærmest stilstand. I diskussionen herom synes Munch at have fundet et skoleeksempel på et spørgsmål af historisk og socialøkonomisk karakter og med, mente man, store politiske konsekvenser — historien i politikens tjeneste. ²² Men ellers var det som nævnt især som historieskriver, Munch gjorde sig gældende, og hvor han fremførte en opfattelse af den historiske udvikling, der også var i politikens tjeneste. At han havde gjort sig sine tanker herom antydes i et brev til J. P. Jacobsen fra Paris i december 1900. Heri erklærer Munch, at han, når han kommer hjem, vil docere radikalismen: »Det bør dog ikke være i systematisk filosofisk form, hvilket går over min forstand, som du af denne skrivelse vil have et levende indtryk af, men *indføjjet i dertil egnet historie*. Dertil formener jeg, at Frankrigs moderne historie vil være vel egnet . . . , og dernæst vil også en Danmarkshistorie efter 1866 være hensigtsmæssig« (udh. her). ²³ Det var næsten, hvad han gjorde.

P. Munchs Verdenshistorie, der udsendtes første gang i to bind 1907–08, er centreret om Frankrig og om fransk historie. Den franske revolution i 1789 er fremstillingens højdepunkt og indledningen til den nyere tid; den markerer — med sin idémæssige baggrund i oplysningstidens filosofi — det afgørende brud i den historiske udvikling. Menneskerettighedserklæringen og de ideer, der formuleredes heri, opfattede Munch som selve grundlaget for den europæiske samfundsudvikling siden da: »Hele den efterfølgende tids politiske udvikling er foregået i den retning, som angives i disse 17 sætninger«. ²⁴ Kernen i Munchs 'Verdenshistorie' er således revolutionsideernes historie, og verdenshistorien siden 1789 bliver derfor historien om den kraft, der ligger i de fundamentalt nyskabende ord om lige ret og lige vilkår for alle, og om denne krafts fremtrængen og udformning i politik først og fremmest i Frankrig, men også i det øvrige Europa. ²⁵ Denne idealistiske historicopfattelse betød, at Munch måtte tage afstand

²⁰ Her citeret efter P. Munch, Erindringer I, s. 74.

²¹ Sst. I, s. 77.

²² P. Munch, Det moderne Frankrig. Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning nr. 42. Kbh. 1901. Jf. Erindringer I, s. 121 f.

²³ P. Munch til J. P. Jacobsen 5. december 1900; Lis Jacobsen og Holger Brøndsted, En ungdomsbrevveksling mellem P. Munch og J. P. Jacobsen 1889–1901 I–II. Kbh. 1962, bd. II, s. 73 f.

²⁴ P. Munch, Lærebog i Verdenshistorie I–II. Kbh. 1907–08; Revolutionen og Napoleon 1798–1815. Historiske Perioder I. Kbh. 1909, s. 26.

²⁵ Lignende synspunkter udtrykkes både i 1897 og i 1912, jf. talen 'Traditioner' i Studenterforeningen 1897; manus. i M.s arkiv pk. 157 (Studenterforedrag, manuskripter og noter, ca. 1895–1908) og M.s bidrag til Folkenes Historie, red. af J. Ottosen og Niels Møller, bd. 7: Det nittende Aarhundrede. Kbh. 1912, s. 624–875.

fra samtidens begyndende tilløb til en materialistisk historieskrivning. I sine Erindringer anfører han forsigtigt, at han og de fleste andre af samme generation selvfølgelig ikke afviste, at alt i sidste ende hvilede på det materielle grundlag, der overhovedet betingede livet. Men samtidig fremhæver han, at han atter og atter så ideer virke stærkere i den historiske udvikling end økonomiske interesser. Denne opfattelse af (revolutions)ideernes styrke i forhold til økonomiske og materielle interesser er selve grundlaget for Munchs historiesyn.²⁶

Temaet understreges, når man analyserer hans opfattelse af den nyere danske historie, tiden efter 1830, der fremfor nogen anden periode blev hans område. Munch opfattede 1830 som året for den ny tids begyndelse i Danmark: Det var det tidspunkt, da den franske revolutions ideer, under indtrykket af Julirevolutionen i Paris, for alvor brød igennem, og hele perioden mellem 1830 og 1848 stod da også for ham som det lykkeligste og mest skelsættende tidsafsnit i Danmarks historie. I sin lille bog herom understreger han de store ændringer, der skete i disse år, først og fremmest i form af folkets politiske og nationale bevidstgørelse. Denne bevidstgørelse var i Munchs øjne først og fremmest de københavnske akademikers værk; de var de toneangivende: »fra den akademiske verden havde bevægelsen bredt sig til hele borgerskabet, og nu var den også nået til bønderne . . . Det var de liberale, man hørte om, det var dem, der gav tonen an. Ingen kunde være i tvivl om, at inden alt for længe måtte de blive stærke nok til at sætte deres vilje igennem og få magten i Danmark«. ²⁷ Et afgørende spørgsmål er da, hvorfor de nationalliberale fik den indflydelse, Munch tillagde dem efter 1830?

Svaret er, at de netop stod for idépolitik og ikke for interessepolitik. I sin første offentliggjorte artikel, »Centrum, Venstre og Højre 1848–54« fra 1895, understregede Munch de nationalliberales idégrundlag i den franske revolution, som det kom til udtryk i deres tre hovedkrav: folkeklassernes ligeberettigelse, sociale og økonomiske reformer til gavn for samfundets svageste, og den nationale enhed, der kom til udtryk i Ejderpolitikken. Det centrale i dette program var »en uegenlytig virken for det heles vel . . . interessen for hele nationen«, og dette var afgørende for Munch. Det nationalliberale partis styrke lå i, at det ikke plejede særinteresser, men at der *tværtimod* i dets program lå en afgivelse af egne rettigheder og fordele til de svagere samfundsgrupper — først og fremmest bønderne. De øvrige partier, såvel Bondevennerne som Højre, lededes af klasse- eller standsinteresser; men disse interesser var og måtte være helhedens interesse underlegne, fordi de havde deres udspring i den menneskelige egoisme og ikke i den franske revolutions kraftkilde — det menneskelige fællesskab.²⁸

En sådan forklaring af de nationalliberales styrke i årene omkring 1848 forklarer ikke, hvorfor partiets politik slog fejl i 1864 og 1866. I Munchs analyse var

²⁶ P. Munch, Erindringer I, s. 74.

²⁷ P. Munch, Det danske Folks politiske og nationale Gennembrud efter Julirevolutionen (1830–1848). Kbh. 1904, s. 65.

²⁸ P. Munch, Centrum, Venstre og Højre 1848–54. Tilskueren 1895, s. 135–168. Artiklen er skrevet allerede i efteråret 1893, jf. M.s brev til J. P. Jacobsen 8. nov. 1893, trykt i 'En ungdomsbrevveksling' I, s. 243 ff.

der to årsager til nederlaget — en manglende styrke i det demokratiske sindelag og ansvaret for udenrigspolitikken op til 1864. I det første lå, at akademikerne efter 1848 begyndte at se med stigende bekymring og foragt på de 'udannede' bønder, de selv havde ført frem til indflydelse. I en artikel fra 1906 fremhævede han, at denne modsætning ikke var en egentlig interessekonflikt, men snarere en konflikt mellem forskellige levemåder, vaner og manerer, altså en kulturkløft.²⁹ Men modsætningen betød, at akademikerne vendte kravet om et uegennyttigt virke for det heles vel mod bønderne og beskyldte dem for snæver standsegoisme. Revolutionsideerne fortonede sig, og tilnærmelsen til godsejerne begyndte. I Munchs dom lå skylden for forfatningen af 1866 hverken hos I. A. Hansen eller Estrup: »Skylden ligger først og sidst hos det nationalliberale borgerskab, der i årene fra 1848 til 1866 var blevet bestandig mere angst for den frihed, det i de bevægede år havde været med til at vinde for de danske folk.«³⁰ Også ansvaret for katastrofen i 1864 hvilede tungt på partiet: »Den Ejderpolitik, de drev, var urigtig, og de forstod ikke de beskedne, yderst beskedne vilkår, hvorunder dansk politik, som magtforholdene nu en gang var, måtte føres«. Det hjalp dem ikke meget, at nogen anden politik næppe var mulig, som folkestemningen var med den overfladiske succes i Treårskrigen i frisk erindring. Nederlaget var nu en gang deres ansvar.³¹

Når der er lagt så megen vægt på Munchs opfattelse af årsagerne til national-liberalismens storhed og fald, skyldes det, at der her tegner sig et billede af det radikale partis forgænger på den politiske scene. Munch så da også det moderne gennembrud i 1870'erne og 1880'erne som en *fortsættelse* af 1830'ernes — tværtimod gennembrudsmændenes egen opfattelse — og understregede derved kontinuiteten i udviklingen. Som det formuleredes i en tale i 1899: »Jeg for min del ser tværtimod i 30'ernes mænd en kreds af gennembrudsmænd ganske svarende til 70'ernes. Jeg betragter Monrad og S. Kierkegaard med samme beundring som Hørup og G. Brandes.«³² Der var således en linie i den danske historie, fra D. G. Monrad til Brandes og Hørup og herfra til — Peter Munch. I lyset heraf er det tydeligt, selvom det ikke formuleres direkte, at Munch opfattede Det radikale Venstre som apoteosen af den historiske udvikling: Partiet, der vil videreføre og gennemføre det arbejde, der blev påbegyndt i 1830'erne og 1870'erne; partiet der har lært af tidligere tiders fejltagelser, først og fremmest de nationalliberales for svage tro på folkestyret og ikke mindst deres urealistiske, selvovervurderende udenrigspolitik. Derfor kunne Munch selv i partiets vanskeligste tid efter valget i 1906 med overbevisning fastslå og overbevise om, at »den radikale bevægelse er ikke en sådan øjebliksbevægelse, der fødes med et slægtled og dør med det. Radikale partier kan komme og gå, samles og splittes som andre

²⁹ P. Munch, *By og Land*. DNA iv,2, s. 327–337.

³⁰ P. Munch, *Kristian IX's Tid*. DNA iii,1, s. 541–549 (cit. s. 542).

³¹ P. Munch, *Hall og den nationalliberale Politik*. Dansk Tidsskrift, 1902, s. 450–463 (cit. s. 451).

³² P. Munch, *Halvfjerdsernes mænd og nutidens studenterungdom*. Tale i Studentersamfundet 25. marts 1899, manus. i M.s arkiv pk. 157. Jf. også P. Munch, *Gennembrudstiden 1870–75*. DNA iv,1, s. 449.

partier, men de radikale ideer lever bestandig og skrider næsten altid erobrende frem«. ³³ Traditionen var grundlaget, og »Politikeren kan fortsætte hvor historikeren slapp«, som Knut Mykland skrev i sin studie over Ernst Sars. ³⁴

II

»Det fælles grundlag for al moderne radikalisme er givet i det første punktum i Menneskerettighedernes erklæring: Menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. Dette er, om man vil, radikalismens trosartikel, det dogme, hvorpå den bygger, det postulat, hvormed den begynder«. ³⁵ Således definerede Munch radikalismens idégrundlag, som i det følgende skal gøres til genstand for undersøgelse. Munch var som nævnt blevet radikal i midten af 1890'erne, og han vendte sig snart herefter til Frankrig som foregangslandet. Munchs beundring for Frankrig og alt fransk var apriorisk, som det fremgår af breve fra 1898 til venen J. P. Jacobsen. Jacobsen, der opholdt sig i Paris havde kritiseret det, han kaldte franskmændenes tilfældige improvisationer. Munch protesterede mod denne kritik af »det folks politiske begavelse, som har skabt det politiske og sociale system mod hvilket det øvrige Europa siden 1830 skridt for skridt har arbejdet sig frem«, og han udbredte sig om franskmændenes omfattende respekt for logikken, modsat traditionerne — to begreber Munch året før havde modstillet i Studenterforeningen. Han overførte således sine egne forestillinger og idealer til det franske samfund. ³⁶

Da Munch efter sin disputats fik mulighed for at foretage et længere studieophold i udlandet i årene 1900—01 var det derfor naturligt, at det blev i Paris. Den væsentligste grund var dog, at de radikale netop i Frankrig havde regeringsmagten. Til J. A. Fridericia skrev han, at »den umådelige forskel er jo, at disse mennesker hersker her, medens de hjemme næsten, som G. Brandes skrev forleden er »en lille flok interesserede, der holder sig udenfor og på afstand af modstandernes lejr«, og de i de andre lande næsten ikke findes«. ³⁷ Til Aage Friis, at »kun i Frankrig har man søgt at føre de nye meninger fra teorierne ud i livet. Det er endnu her eksperimenterne gøres for verden«. ³⁸

Opholdet i Paris fik stor betydning for Munch. Til Fridericia skrev han, »at påvirkningerne her virker til fremme af de samfundspædagogiske tendenser, jeg i forvejen havde og samtidig udvikler de optimistiske meninger, jeg forholdsvis længe har haft i alt samfundsproblemer vedkommende«. ³⁹ Hans lange breve hjem til J. P. Jacobsen, Aage Friis, Kr. Erslev og J. A. Fridericia, er i det hele

³³ P. Munch, *Europæisk Radikalisme*. DNA iv,1, s. 324.

³⁴ Knut Mykland, *Grandeur et décadence*. En studie i Ernst Sars' historiske grunnsyn. Oslo 1955, s. 46.

³⁵ P. Munch, *Europæisk Radikalisme*. DNA iv,1, s. 316.

³⁶ Brev fra J. P. Jacobsen til P. Munch 3. april 1898; fra P. Munch til J. P. Jacobsen 15. april 1898; *En ungdomsbrevveksling II*, s. 12 ff. (cit. s. 27). Jf. foredraget 'Traditioner' i Studenterforeningen 1899, manus. i M.s arkiv pk. 157.

³⁷ P. Munch til J. A. Fridericia 3. marts 1901, KBH.

³⁸ P. Munch til Aage Friis 19. januar 1901, Friis arkiv, RA.

³⁹ P. Munch til J. A. Fridericia 7. januar 1901, KBH.

taget fyldte med iagttagelser og indtryk af fransk politik og skole- og universitetsforhold.⁴⁰ Ofte udtrykkes ønsket om at forlade den passive iagttagerrolle og vende hjem for dér at tage kampen op — »at bygge samfundets liv på moderne grundlag uden at bruge trone og alter, adel, præster og hær til at stive det af med«.⁴¹ Afgørende er det også, at Munch i Paris måske for første gang siden sit rusår fik tid til at reflektere og filosofere, både over de opgaver, der ventede hjemme og over sit politiske og tilværelsesmæssige grundlag. Han fik lejlighed til at understøtte sine praktiske iagttagelser med studier af radikalismens teori, især Leon Bourgeois.⁴² Bourgeois havde i bogen »Solidarité« fra 1896 formuleret en radikal filosofi om *den universelle solidaritet*, der blev et af den franske radikalismes grundlæggende teoretiske skrifter.

Bourgeois havde tre udgangspunkter: Den klassiske liberalismes manglende evne til at løse samfundets sociale konflikter, der udsprang af den økonomiske ulighed, der igen var en følge af kræfternes frie spil. Socialismens — og den i den socialistiske statsopfattelse liggende — manglende respekt for og garanti for de liberale frihedsrettigheder. Og ikke mindst den moderne videnskabs evne til rationelt at løse de problemer, den stillede overfor og opfyldte de målsætninger, der sattes den. Spørgsmålet om, hvordan samfundet skulle indrettes, var efter Bourgeois' mening et moralsk spørgsmål, der skulle afgøres af »le sentiment moral«, men spørgsmålet om politiske midler skulle alene afgøres af »la raison, guidée par la science«.

Det gode, moralsk rigtige samfund var først og fremmest et samfund i *frihed*. Frihed betød i formuleringen fra 1789 den enkeltes mulighed for at søge udfoldelse af sine evner og muligheder indenfor rammerne af andres tilsvarende ret. Men frihed for den enkelte var mere end et gode for denne alene, det var en absolut nødvendighed for en dynamisk samfundsudvikling, og Bourgeois fremstår således som en klassisk liberalist.⁴³ Men han udvidede frihedsbegrebet til ikke blot at være et spørgsmål om formelle rettigheder, men også om tilstedeværelsen af reelle muligheder for at udnytte disse rettigheder. Frihed kunne ikke eksistere uden social retfærdighed. De franske radikale, og vel især Georges Clemenceau, der havde en meget klar opfattelse af de sociale og økonomiske problemer i samfundet, var således et godt stykke enige med socialisterne i disses kritik af det liberalistiske samfund. Men de var samtidig fundamentalt uenige med dem om det politiske mål og om de midler, der skulle tages i anvendelse. De franske radikale ønskede ikke samfundseje af produktionsmidlerne og skabelsen af en stærk statsmagt, fordi dette var uforeneligt med den personlige frihed, der var deres

⁴⁰ Brevene til J. P. Jacobsen er som anført udgivet i 'En Ungdomsbrevveksling' II, 1962. Pariserbrevene til Friis (9 ialt) findes i Friis' arkiv, RA, pk. 30. Brevene til Erslev (8) og Fridericia (5) findes i KBH.

⁴¹ P. Munch til J. A. Fridericia 3. marts 1901, KBH.

⁴² P. Munch til J. P. Jacobsen 5. december 1900; En Ungdomsbrevveksling II, s. 70. Jf. Erindringer I, s. 118 ff.

⁴³ Léon Bourgeois, *Solidarité*. Paris 1896, s. 44 f., 70. Jf. Jacques Berg, *Frihed og Lighed*. Studier i den franske radikalismes sociale og økonomiske tankegang fra Clemenceau til Mendés France. Kbh. 1968, især s. 61 ff.

grundlag.⁴⁴ Bourgeois begrundede denne uforenelighed mere spekulativt ved at hævde, at staten som skabt af mennesker var underordnet dens skabere og derfor ikke kunne få nogen ret over disse. Implicit i denne tanke lå, i hvert fald i ideel forstand, en total fornægtelse af staten, som Clemenceau ikke var enig i. Han tilkendte statsmagten en vis rolle i det økonomiske liv, omend kun midlertidigt for at genoprette en tabt balance, men det er karakteristisk, at også han mere beskæftigede sig med staten som en trussel mod det enkelte menneskes frihed, end som et middel til skabelse af et socialt retfærdigt samfund.⁴⁵

Bourgeois hævdede, at et frit, socialt retfærdigt samfund kunne skabes og ville blive skabt af mennesker og mellem mennesker ad frivillighedens vej. Som videnskabeligt bevis herfor udviklede han ud fra biologien et helt system, 'solidarismen', hvis grundlag var idéen om, at den lov, der styrede forholdet mellem alt levende, ikke var darwinismens »alles kamp mod alle« — som jo også i socialdarwinismen havde sine sociale og økonomisk-politiske konsekvenser — men derimod »la doctrine de la 'solidarité des êtres'«, den universelle solidaritet mellem alt levende. Det var i denne solidaritet — i mennesket selv og ikke i samfundets indretning — løsningen på samfundets problemer lå. Solidariteten hvilede på idéen om en moralsk gæld; det, at ethvert menneske var afhængigt af andre og dermed i gæld til disse og til samfundet, fordi mennesket kun kunne eksistere gennem det fællesskab med andre, som samfundet var. Af den moralske gæld udvikledes »la théorie du devoir social«, men hvordan denne pligt måltes og hvilke konsekvenser, den fik, afgjordes af det enkelte menneske i forholdet til andre. Solidariteten fandt sine egne love.⁴⁶

Som praktisk følge fik solidaritetsidéen således i Frankrig en koncentration om videnskabelig erkendelse, undervisning og opdragelse, fremfor om sociale og økonomiske reformer. Derfor var hele skolespørgsmålet langt mere i centrum i den politiske debat end problemer i arbejdslivet. Opdragelsen skulle give hver enkelt en klar forståelse af dét rigtige i solidaritetstanken, der sammen med en rationel erkendelse af solidaritetens form og veje skulle sætte menneskene i stand til at gennemføre det moralsk rigtige. Og den moderne videnskab ville roligt og rationelt nedbryde alle de hindringer, der stillede sig i vejen for gennemførelsen af det moralsk rigtige samfund: »C'est l'étude exacte des causes, des conditions et des limites de cette solidarité qui seule pourra donner la mesure des droits et des devoirs de chacun envers tous et de tous envers chacun, et qui assurera les conclusions scientifiques et morales du problème social.«⁴⁷

Munch havde liden forståelse for Bourgeois' spekulative metafysik, men han optog selve solidaritetsbegrebet — *samfølelse* i hans oversættelse — som det centrale begreb i radikalismens menneskesyn, hvilket klarest formuleres i 1904 i en polemik i *Det ny Aarhundrede* med Jakob Knudsen om 'den humane livsopfat-

⁴⁴ Bourgeois, anf. arb., s. 15. Berg, anf. arb., s. 26 f.

⁴⁵ Bourgeois, anf. arb., s. 40. Berg, anf. arb., s. 46.

⁴⁶ Bourgeois, anf. arb., s. 70.

⁴⁷ Sst., s. 6. Jf. P. Munch, Moralundervisningen i de franske skoler. Tilskueren 1903, s. 108-123.

telse'.⁴⁸ Munch indledte sit bidrag med nogle generelle betragtninger over det humane, dvs. menneskekærlige, livssyn, til hvilket han bekendte sig: »Den humane opfattelse af samfundet hviler på den samfølelse, der faktisk knytter menneskene sammen. Denne er sammensat af flere forskellige bestanddele: *Egennyttens*, der lærer os, at menneskene når videst ved at hjælpe hinanden, og at god opførsel mod andre er til gavn for os selv, *pligtfølelsen* overfor det samfund, der skænker os en mængde af livets behageligheder, som den enkelte ikke kunde skaffe sig selv; *den naturlige retsfølelse*, som siger os, at der er ingen mening i, at nogle har det godt og andre dårligt; *den umiddelbare medfølelse* med dem, der lider ilde«. Dernæst forklarede han udfra Bourgeois' bog, som han citerede, samfølelsens oprindelse i den omstændighed, at menneskene ikke var enkeltstående, indbyrdes uafhængige individer, men samfundsmæssige væsener, der var fuldt ud afhængige af hinanden for selve eksistensen. Han så den menneskelige natur som en dobbeltnatur: »I menneskets natur ligger både de kræfter, som driver til indbyrdes strid og de, der fører til samfølelse og sammenslutning«. Han fremhævede, at de sidstnævnte følelser bestandig havde vundet frem på de førstnævntes bekostning, fordi det var samfølelsen og ikke striden, der bragte mennesket nytte og lykke. Det var netop Munchs *pointe* i diskussionen med Jakob Knudsen, at egennyttens, det enkelte menneskes egoistiske følelser, selv for de stærkeste kun i det korte perspektiv kunne tilfredsstilles gennem kamp og strid — i det lange perspektiv ville alle have fordel af, at forholdet mellem mennesker byggede fast på den samfølelse, der bragte alle længst. Dette synspunkt er et af de mest afgørende, og det er grundlaget for, at helhedens interesse opfattes som stærkere end særinteresser.

Mennesket levede i samfund og var afhængigt af samfundet. Munch fremhævede, at »alle de mennesker, der lever under gunstige forhold, skylder jo samfundet dette; uden det vilde de ikke have et eneste af de goder, de nu nyder; det er i første række samfundets love og samfundets vaner, der har gjort, at netop de mennesker fik det bedre end andre, hvad enten det nu skyldes, at de tilfældig arvede velstand, vandt den i forretningsvirksomhed eller fik den på grund af kundskaber, der giver adgang til stor fortjeneste«. I andre sammenhænge talte han om samfundets foræringer og nådegaver til »dets foretrukne, forkælede borgere«. For de dårligst stillede gjaldt det samme forhold; også deres livsvilkår skyldtes samfundets love og vaner, og deres ofte desperate reaktion var en naturlig følge af disse livsvilkår.⁴⁹ Konsekvensen af dette måtte være, at alle havde det samme krav om at blive vurderet som ligeværdige med andre, værdsat som alle andre, og havde det samme krav på samfundets goder. Kravet om politisk og social retfærdighed, der udsprang af kravet om frihed, måtte således være et krav om politisk og social lighed. *Frihed og lighed* blev i Danmark som i Frankrig radikalismens mærke.

⁴⁸ Jakob Knudsen, Statskirkelige Forfalskninger i den moderne, humane Betragtning af Samfundet. DNA ii,1, s. 518–530. P. Munch, Jakob Knudsen og den humane Livsopfattelse. DNA ii,1, s. 602–608.

⁴⁹ P. Munch, Vor Grundlov. DNA ii,2, s. 335; Vilh. Lassens Skatteforslag. DNA iv,1, s. 217; Til Afslutning. DNA iv,1, s. 463.

Med brug af Bourgeois' terminologi fastslog Munch derfor, at det var en pligt for de privilegerede at afgive deres privilegier, der ikke var skabt gennem egne fortjenester, men var overleveringer fra fortiden og kun hvilede på »lovens ydre ret, ikke den naturlige ret«. De underprivilegerede havde omvendt en naturlig ret til at rejse krav om en ligelig fordeling af de politiske, sociale og økonomiske goder. Munch mente, at det var en af et radikalt partis væsentligste opgaver at *formidle* dette — »at holde retsfølelsen frem på en gang både hos dem, der er højest oppe, og hos dem, der er langt nede, hos de første pligtfølelsen overfor de andre, hos de sidste følelsen af egen ret«. ⁵⁰ Men der skulle, som vi senere skal se, også mere konkrete ting til.

Den radikale idé var solidaritetens eller samfølelsens idé, og den radikale politik tog sit udgangspunkt i denne idé og dens grundlæggende opfattelse af, at alle mennesker trods den megen forskel, splid og uoverensstemmelse alligevel havde de samme grundlæggende mål og interesser og de samme afgørende følelser og idealer, og at disse kun kunne forløses i fællesskab og i et arbejde, hvori alle tog del.

Heroverfor stillede Munch den »egoistiske klassekamp«, den opfattelse, der reducerede politik til klassers kamp for egne snævre økonomiske interesser og således dyrkede de negative sider af den menneskelige natur, egoismen og striden, fremfor samfølelsen og den naturlige retsfølelse. Forståelsen af politik som klassekamp og partierne som klassepartier var radikalismens antitese. Dette understregedes af Munchs syn på både Venstre og Socialdemokratiet som partier. Allerede fire år før systemskiftet udtrykte Munch i en tale betænkelighed ved Venstre-reformpartiets politik. Bondestanden befandt sig efter hans opfattelse i en politisk overgangstid, hvor den skulle træffe et valg mellem (bonde)klassepolitikken og den hidtil førte politik, der byggede på helhedens interesse. ⁵¹ Udviklingen i årene frem til 1905, da Venstre-reformpartiet endeligt sprængtes, gav partiet mere og mere karakter af interesseparti, og i 1904 var tonen langt skarpere end i 1897: »Der gives ingen anden virkelig grund mod en retfærdig valgkredslov end egen nytten: Frygten for at andre partier skal drage større fordel deraf end Venstre. Men dette er en lav bevæggrund, som intet parti kan være bekendt at lade sin handlemåde bestemme af. Få partier der har været udsat for sådanne fristelser, har modstået dem, men så tit de faldt for fristelsen, har de måttet bøde derfor. Intet nedbryder i den grad respekten for et parti som en sådan optræden på trods af vælgernes naturlige retfærdighedsfølelse. Det vil hævne sig dyrt i de kommende år, om ministeriet ikke går i sig selv og øver den ret mod andre, Venstre gennem lange tider har kæmpet for at vinde for sig selv«. ⁵²

Dette afsnit viser dét afgørende i Munchs tankegang, der er søgt indkredset ovenfor: At der i alle mennesker fandtes en overordnet følelse, et moralsk imperativ, der betød, at man altid ville ende med at tage afstand fra interessepolitik-

⁵⁰ P. Munch, Grundlovstale i den liberale vælgerforening, 5. juni 1906; manus. i M.s arkiv pk. 157.

⁵¹ P. Munch, Venstre og Socialdemokratiet, tale i Studentersamfundet, 1897; manus. i M.s arkiv pk. 157.

⁵² P. Munch, Hvor styrer vi hen? DNA ii,1, s. 216–224 (citater s. 220 f.).

ken og den egoistiske klassekamp. Advarslen til Venstrereformpartiet blev gentaget på mange andre områder, og fik sin måske mest præcise form i Munchs stærkt kritiske nekrolog over Vilh. Lassen: »Hørup havde indprentet grundsætningen: Ingen over bønderne. Lassen udvidede det i virkeligheden til: Og ingen ved siden af bønderne«. ⁵³ Det var det modsatte af Hørups ord og for Munch interessepolitikken i en nøddeskal. Med dette brød Reformpartiet med, hvad der var Venstres grundlag, og dannelsen af Det radikale Venstre i Odense i 1905 var en logisk konsekvens heraf og i Munchs øjne en tilbagevenden til det samfundsmæssige helhedssyn og den naturlige retsfølelse som politisk udgangspunkt: »Det skal være et folkeparti, som ikke spørger, hvor vi bor og hvad vi er, men hvad vi mener og tænker, et parti, hvis bærende kraft er den almenmenneskelige samfølelse, som skærer tværs igennem alle geografiske og klassemæssige interesser og former os alle i den samme følelse for alle dem, der har det ilde og lider uret«. ⁵⁴

Forholdet til Socialdemokratiet er vanskeligere at afdække, fordi de to partier knyttede sig meget tæt til hinanden, men efter Munchs opfattelse lå forskellen både på det teoretiske og det konkrete plan. Denne dualisme kom til udtryk i et svar i *Det ny Aarhundrede* på et indlæg fra skolebestyrer H. P. Neisig, hvori Munch skrev: »Efter min opfattelse ligger forskellen rent teoretisk deri, at Socialdemokratiet har et ganske bestemt økonomisk system, hvori det ser frelsen fra det nuværende samfunds uret: Statens overtagelse af alle produktionsmidler, medens det radikale Venstre ikke føler sig overbevist om, at netop dette er den rette vej, men ønsker at bevare sin frihed til ad mange forskellige veje at bidrage til skabelsen af et demokratisk samfund. Og praktisk set kommer dertil den betydningsfulde forskel, at Socialdemokratiet aldeles overvejende er sammensat af arbejderbefolkningen, medens Det radikale Venstre i højere grad end noget andet dansk parti henter sine tilhængere fra alle samfundsklasser«. ⁵⁵

Den teoretiske forskel lå således mere snævert i forholdet til en statsovertagelse af produktionsmidlerne, mere bredt i spørgsmålet om troen på universalløsninger og 'systemer'. Munch understregede allerede i 1897, at de radikale ikke var »tilstrækkelig troende anlagte til at optage i vore fantasier det lighedens paradis, man påstår socialdemokrater sysler med i deres tanker«. Den socialistiske utopi var således en anden form for metafysik end den sædvanlige religiøse, men den var og blev virkelighedsflugt. ⁵⁶ Radikalismen forkastede alle spekulative systemer, hvad enten de var æstetiske, filosofiske eller politiske; den var, som Munch skrev om Georg Brandes, en opgivelse af at løse livets gåde og en bekendelse til at leve livet, som det nu engang var. Brandes var »ikke partiføreren, der har samlet os om et nyt system, men frigøreren, der mest af alle bidrog til at befri os for de gamle systemers spændetrøje«. ⁵⁷ Dette opgør med systemerne er bestemmende for Munchs afvisning af politiske universalmidler. I artiklen om Det radikale Ven-

⁵³ P. Munch, Vilhelm Lassen. 10. juni 1861–6. april 1908. DNA v, s. 626.

⁵⁴ P. Munch, Tale i den liberale vælgerforening, 1905; manus. i M.s arkiv pk. 157.

⁵⁵ P. Munch, Kommentar til Der er Forskel. DNA v, s. 410.

⁵⁶ P. Munch, Venstre og Socialdemokratiet, tale i Studentersamfundet, 1897; manus. i M.s arkiv pk. 157.

⁵⁷ P. Munch, Nutidsdannelse. Dansk Tidsskrift 1900, s. 138–148.

stre fra 1905 skrev han, at dette parti »ikke som Socialdemokratiet [kræver] alle de store spørgsmål løst ved rejsningen af en helt ny samfundsbygning. Dets mænd mener ikke, at nutidsmennesker evner at se så klart ind i fremtiden, at de kan skabe et samlet system af former for samfundets liv og forkynde: *dette, netop dette* vil blive løsningen af alle vanskeligheder«. ⁵⁸ I artiklen om den europæiske radikalisme fremhævede han, at »ønsker radikalismens tilhængere en radikal forbedring af samfundet, så møder de ikke frem med et enkelt lægemiddel og siger: I dette er der bod for alle brøst. De bygger ikke et samlet system op og siger: Her er frelsen. De ser tilbage over en statelig række af systemer, bårne af stærk tro, der alle glippede: Fysiokraternes lære gik under som merkantilisternes, overklasseparlamentarisme slog fejl som det oplyste enevælde. Derfor ønsker radikale partier, at man skal tage hvert område af samfundsordningen for sig, undersøge hvorledes der på netop det område kan gennemføres radikale forbedringer og så sætte dem i værk, dristigt om fornødent hensynsløst. Det er på dette punkt radikalismen skiller sig ud fra socialismen«. ⁵⁹

Men i praksis var der — i hvert fald i det korte perspektiv — ingen uenighed mellem radikale og socialdemokrater, og det var for Munch det afgørende. Man kan sige, at det radikalt-socialdemokratiske samarbejde hvilede på et misforhold mellem socialdemokratisk teori og praksis: Munch ville intet have at gøre med det tyske socialdemokrati, der efter hans opfattelse var gennemsyret af militaristisk disciplin og ortodoks marxistisk doktrinarisme, ⁶⁰ men kun med reformistiske partier som Jaurès' franske eller det danske. Han så socialismen som to-delt, og skrev i sin redegørelse om det tyske parti, at »det har modtaget fra Frankrig den internationale radikalismes sædvanlige grundsætninger, og det har dertil føjet teorien om statens overtagelse af produktionsmidlerne«. ⁶¹ Fjerner man den sidste del, er det socialdemokratiske parti ikke væsentligt forskellig fra det radikale, og det var det, det danske parti i modsætning til det tyske havde gjort. Derfor kunne Munch i 1907 gå så vidt som til at tale om »et af de politiske partier, der i øjeblikket kæmper for radikalismens sag . . . det radikale Venstre *eller Socialdemokratiet*« (udh. her). ⁶² Der var derfor heller intet selvmodsigende i, at Munch betragtede Jean Jaurès med samme beundring som Waldeck-Rousseau — også de franske radikale og de franske socialister var i politisk henseende to dele af det samme parti, hvilket Munch understregede i sine artikler fra Paris i 1901: »Grænserne mellem dem, der kalder sig radikale, og dem, der foretrækker at kaldes socialister [er] højst ubestemte, meningene om alle foreliggende spørgsmål så godt som ens«. I realiteten reducerede han forskellen til et spørgsmål om, hvem af de to store politikere, man personligt foretrak. ⁶³

Munch var af taktiske årsager meget tilbageholdende med at fremkomme med

⁵⁸ P. Munch, Det radikale Venstre. DNA ii,2, s. 272 f.

⁵⁹ P. Munch, Europæisk Radikalisme. DNA iv,1, s. 317.

⁶⁰ P. Munch, Tyskland og dets Kejser. DNA iv,2, s. 400.

⁶¹ Sst., s. 399.

⁶² P. Munch, Studentersamfundets Fremtidsopgave, s. 13–30 i Studentersamfundet gennem fem og tyve Aar. Kbh. 1907, s. 25.

⁶³ P. Munch, Franske Stemninger II: De radikale. Politiken 3. juni 1901.

nogen som helst kritik af Socialdemokratiet; man opfattede fra radikal side Socialdemokratiet som meget følsomt overfor kritik, fordi en sådan kunne opfattes som udtryk for akademisk åndshovmod. I et brev til vennen J. P. Jacobsen begrundede Munch f. eks. sit ønske om ikke at anmelde Gustav Bangs kulturhistorie med, at »alt skrevet i et særdeles højstemt sprog, der giver indtryk af en permanent ekstasetilstand overfor vedkommende kulturfænomen. Du vil sikkert deraf kunne slutte dig til værkets værd; jeg anser det — i hvert fald for fredens skyld — for rådeligt at afholde mig fra at anmelde det. I 'Socialdemokraten' proklameres det som 'vor partifælles' værk og anbefales samtlige danske arbejdere, skønt guderne må vide, hvad de skulde lære deraf.«⁶⁴ Trods denne forsigtighed fastholdes det afgørende imidlertid, nemlig at Socialdemokratiet i lige så høj grad som Venstrereformpartiet var et klasseparti, og det spørgsmål melder sig: Hvordan kunne et radikalt parti, der så sig som klasse- og interessepolitikens antitese, indgå et varigt samarbejde med et parti, der var forankret i klassepolitikken?

Afgørende var her nok, at man fra radikal side mente, at samarbejdet foregik på radikale præmisser, dels i den konkrete politik og dels ved den væsentlige forskel, der var ved klassernes krav. Socialdemokratiet repræsenterede de underprivilegerede og deres krav var fundamentalt retfærdige udfra en radikal samfundsbetragtning; bøndernes krav var derimod udtryk for et forsøg på — i modstrid med den naturlige retsfølelse — at bevare og udbygge eksisterende privilegier. Det var således som radikalt parti og ikke som klasseparti, Munch anerkendte Socialdemokratiet. Forskellen blev trukket op i dialogen med Jakob Knudsen, hvor Munch skrev: »Men mangfoldige gange mere betyder det, at denne følelse [af naturlig ret] har knyttet [arbejderne] sammen til fælles arbejde for denne rets gennemførelse, har givet dem følelsen af, at når de kræver den, så handler de rigtigt og forsvarligt. Den har bevaret deres forståelse af, at deres ret har sin grænse i hensynet til andres ret. Ilde vilde det gå, den dag arbejderne følte sig som de stærkeste, om det lykkedes, som Hr. K. vil, at indprente dem det bismarckske slagord: Magt er ret.«⁶⁵ Der var således ikke tale om udstedelsen af nogen blanco-check til arbejderbevægelsen fra Munchs side; Socialdemokratiet skulle holde sig på dydens smalle sti og vogte sig for interessepolitikken.

Forholdet mellem radikale og socialdemokrater var altså præget af en politisk dobbelthed. På den ene side begge partiers ønske om, at arbejderklassen politisk og økonomisk løftedes til niveau med de øvrige samfundslag, som var den fælles basis for de to partiers langvarige samarbejde; som Munch påpegede det: »Det er [det radikale] Venstres hovedopgave at bedre småfolks kår, og denne opgave løses nu en gang ikke let i strid med det parti, som fremfor andre er småfolks parti.«⁶⁶ På den anden side en radikal afvisning af en ensidig og egennyttig (arbejder)klassepolitik på præcis samme måde, som man i 1905 afviste at føre (bonde)klassepolitik. Denne dobbelthed var nok styrken i partiernes politiske samarbejde — den skabte en fælles basis samtidig med, at partierne fremstod med hver sin klare identitet.

⁶⁴ P. Munch til J. P. Jacobsen 17. maj 1898, trykt i *En Ungdomsbrevveksling II*, s. 36 ff.

⁶⁵ P. Munch, Jakob Knudsen og den humane Livsopfattelse. DNA ii,1, s. 605.

⁶⁶ P. Munch, Kultusministeren. DNA i,2, s. 190.

III

I Munchs arkiv ligger, hvad der med megen sandsynlighed er hans allerførste udkast til program for Det radikale Venstre, som er skrevet i slutningen af december 1904 og ikke tidligere har været offentliggjort. Af Munchs Erindringer fremgår det, at udkastet ikke blev brugt i forhandlingerne om programmet, fordi det var »et stort stykke til venstre for det, der siden blev gennemført«. ⁶⁷ Udkastet lyder som følger: ⁶⁸

»'Det radikale Venstre'

1) Junigrundlovens grundtanke: at Folketing og Landsting udgår fra samme folkelag og vælges ved almindelig og lige valgret genoptages.

Folketinget vælges på 3 år ved direkte valg med anvendelse af forholdstalsvalg. Landstinget vælges på 8 år af valgmænd fra sogneråd og byråd ved forholdstalsvalg. Amtsråd, byråd og sogneråd vælges ved lige, almindelig valgret ved forholdstalsvalg.

De nugældende indskrænkninger i den almindelige valgret afskaffes både ved stats og kommunevalgene, således at valgretten indtræder med 22 årsalderen, kvindelig valgret både for gifte og ugifte indføres, og valgret for tyende.

En ministeransvarlighedslov gennemføres.

Kommunernes ret til selvstyre forøges.

2) På det sociale område griber staten ind overalt, hvor der er praktisk mulighed derfor med det bevidste mål gradvist at gennemføre en formindskelse [overstr.: ud-ligning] af den økonomiske ulighed.

Den sociale reformlovgivning føres videre ved forsikring mod arbejdsløshed, ulykkesforsikringens udvidelse til at omfatte alle grupper af arbejdere, . . .

Arbejdet for at skabe selvstændige husmandsbrug fortsættes med statens støtte, således at der i større stil sker udstykninger af store godser, præstegårde og lignende i lodder af tilstrækkelig størrelse til at ernære en familie.

3) Stat og kirke adskilles. Der bliver fuld frihed for borgerne til at slutte sig sammen i religiøse menigheder uden nogen indblanding af staten. Overgangen lettes ved at en rimelig del af de nuværende kirkelige midler stilles til de nye menigheders rådighed. Der indføres almindeligt borgerligt ægteskab, civilregistre, osv. I statens skoler ydes ikke undervisning i nogen religion. Derimod kan skolelokalerne udenfor skoletiden stilles til rådighed for religiøs undervisning af præst eller lærer. Der bliver fuld frihed for private skoler til at give eller undlade at give religionsundervisning. Stats-skolen udvikles med det mål for øje at blive en enhedsskole, der søges af alle folkeklasser.

⁶⁷ P. Munch, *Erindringer I*, s. 188.

⁶⁸ Udkastet findes i pk. 118 (Vigtige breve og Optegnelser før 1912. I. Breve) sammen med en række senere udkast med Edv. Larsens, Ove Rodes og Oscar Johansens annoteringer. Dette materiale supplerer det hidtil kendte materiale i Ove Rodes arkiv, nu udskilt i Det radikale Venstres arkiv, pk. 1. Jf. Erik Rasmussen og Roar Skovmand, *Det radikale Venstre 1905–1955*. Kbh. 1955 og *Det radikale Venstre 1903–ca. 1959*, Foreløbige Arkivregistraturer ny serie nr. 10, Rigsarkivet 1975. Manuskriptet er udateret. Dets stilling som det første udkast underbygges af, at der ikke er annoteringer på det (modsat de senere udkast) og af militærspørgsmålets placering som afsnit 5. I udkast nummer to, der ifølge Erindringerne kom til forhandling, var militærspørgsmålet fortsat lavt placeret. Først i de senere udkast rykkede det op som afsnit 2, for at slutte i spidsen af programmet.

4) På skattelovgivningens område fastholdes det mål: at de nødvendige skatter pålignes på en sådan måde, at de såvidt mulig fremmer udligningen af den økonomiske forskel.

Toldlovgivningen ændres således, at beskyttelsessystemet efterhånden indskrænkes. Tolden på almindelige livsfornødenheder, der især anvendes af den store befolkning, nedsættes for til sidst helt at ophæves.

Ejendomsskylden omskibes til en jordværdiskat.

Indkomstskatten ændres således at skattegrænsen sættes betydelig højere, de meget store indtægter betaler mere.

Formueskatten bliver progressiv, ophæves for de små formuer.

En progressiv arveskat med formindskelse for de små arvebeløb, forhøjelse for de store indføres.

5) Tanken om en forsvarskamp opgives. Danmarks militærvæsen indrettes med det mål for øje at tilfredsstille de simpleste krav til neutrale stater gennem en politivagt, som i tilfælde af neutralitetskrænkelser kan konstatere retsbruddet og protestere mod det. Københavns land- og søbefæstning nedlægges.

6) Retsplejen omdannes ved indførelse af offentlighed, mundtlighed, domsmagtens adskillelse fra den udøvende magt, medvirkning af nævninger. Krigsretterne indskrænkes til at behandle rent militære tjenesteforseelser.

Strafferetten underkastes en gennemgribende forandring, således at dødsstraffen afskaffes, og forebyggelse og uskadeliggørelsesprincippet sættes i stedet for gengældelsesprincippet.

Betingede straffedomme indføres.

I øjeblikkets politik vil 'Det radikale venstre' til enhver tid virke for i samarbejde med andre demokratiske partier at opnå den størst mulige tilnærmelse til dets program. Ved Rigsdagsvalg vil det støtte sådanne kandidater, som lover at fastholde deres modstand mod Københavns befæstning og deres krav om militærudgifternes formindskelse, samt at virke for en grundlovsmæssig ordning af valgkredsene og regeringsforslaget om almindelig og lige valgret i kommunerne.

Man kan ikke give Munch helt ret i, at dette udkast, der må formodes at være hans personlige programformulering, ligger et stort stykke til venstre for det vedtagne. Sproget er nok stærkere end i Odenseprogrammet, men substansen er den samme på nær nogle enkelte punkter. Den væsentligste forskel findes i udkastets tredje afsnit angående forholdet mellem stat og kirke. Her hævdede Munch i sit udkast, at »stat og kirke adskilles«, en konsekvens dels af hans egen meget tidlige fornægtelse af religionen, dels af hans indtryk af den franske strid netop om dette spørgsmål i de samme år. Odenseprogrammet, der også skulle tiltrædes udenfor fritænkernes kreds, måtte nødvendigvis formuleres langt svagere og meget uklart.

To områder træder stærkt frem i udkastet: Det forfatningsmæssige og det økonomisk-sociale (afsnittene 1, 2, 4) og sammenhængen udtryktes meget klart i en tale i 1906: En ny forfatning »skal være midlet til økonomiske reformer til gavn for småfolk og til en frisindet styrelse«. ⁶⁹ De politiske reformer skulle gennemføres ad parlamentarisk vej — og kun herigennem — hvilket forudsatte et parla-

⁶⁹ P. Munch, Tale på Langeland, 1906; manus. i M.s arkiv pk. 157.

mentarisk system, der var i overensstemmelse med folkestyrets idé: Den lige og almindelige valgret og den fulde parlamentarisme; »folkets ubetingede og ubegrænsede ret til at styre sig selv, uhindret af arverettens tilfældigheder, og alle statsborgeres lige ret til at øve indflydelse på statens styrelse uden hensyn til fødsel, formue eller køn. Dette er det dobbelte retfærdighedskrav, man har søgt at tilfredsstille i den forfatningsform, som kendetegnes med de to ord«. ⁷⁰ Programudkastets forfatningsmæssige indhold videreudvikledes i flere artikler i *Det ny Aarhundrede*. I artiklen 'En ny Grundlov', foreslog Munch, at Landstinget fik tilført kyndige kræfter fra organisationer udenfor det egentlige politiske liv således, at de forskellige interesseorganisationer — handels- og industriforeninger, fagforeninger, og dertil universitetet, kirken og folkeskolen m.v. — skulle have adgang til at vælge nogle medlemmer, omend kun et begrænset antal. Det lå i Munchs syn på klassepolitikken, at en egentlig interesserepræsentation var forkastelig: »Et ting sammensat af smågrupper med hver sin økonomiske eller faglige særinteresse at varetage vilde blive den rene ødelæggelse«, men han betragtede det som nyttigt at inddrage disse organisationers ekspertise på det nærmest rådgivende plan, der i hans forslag var tiltænkt Landstinget. ⁷¹ Et andet punkt, der først senere udvikledes, var folkeafstemningsprincippet, som spillede en central rolle i det grundlovsforslag, Det radikale Venstre fremsatte i efteråret 1909. Partiet foreslog, at 50.000 vælgere skulle kunne kræve direkte afstemning om ethvert lovforslag — finanslove og love, hvis øjeblikkelige gennemførelse var nødvendig, ene undtaget. I den følgeartikel Munch skrev i sit tidsskrift fremhævede han folkeafstemningen som det umiddelbare folkestyre: »Dette vil ikke være et brud med parlamentarismen, men en videre udvikling, en fuldkommengørelse af denne. Parlamentarismen har aldrig været tænkt som Rigsdagsvælde; parlamentarismen har kun været et middel til at gøre folkeflertallets vilje gældende«. Han mente, at det ikke var noget argument, at folkeafstemninger kunne virke som en konservativ garanti mod fremskridtet: »Det er vel muligt, at folkeafstemning i sine tilfælde kan virke noget konservativt. Men hvor tit er egentlig Rigsdagsflertallet forud for vælgerflertallet? Og hvad hjælper det at gennemføre fremskridt, for hvilke man endnu ikke har vundet flertallet? Bliver et sådant fremskridt ikke som regel et dødt bogstav eller fremkalder modstand, der fører til tilbageskridt? Det sandsynligste er, at folkeafstemningen vil virke opdragende på vælgerne«. ⁷² Dette sidste — den folkeopdragende betydning — er det vigtigste: Uden alles medleven og deltagelse kunne folkestyrets idé aldrig gennemføres fuldt ud.

På det økonomisk-socialt område afslører Munchs knappe tekst en afgørende forskel mellem fransk og dansk radikalisme. Den franske radikalisme, som i det foregående analyseredes udfra Bourgeois' programskrift, opfattede en økonomisk og social reformlovgivning og en deraf følgende forøgelse af statsmagtens myndighedsområde som en fare for det enkelte menneskes frihed. Dette var et grundsyn, Munch ikke kunne acceptere. Allerede i de ellers uhørt begejstrede artikler

⁷⁰ P. Munch, *Parlamentarisme*. DNA ii,2, s. 493–500.

⁷¹ P. Munch, *En ny Grundlov*. DNA iii,2, s. 271–277.

⁷² P. Munch, *Det radikale Venstres Grundlovsforslag*. DNA vi, s. 937 t.

fra studieopholdet i Paris, sporedes en misfornøjelse med den manglende økonomiske og sociale lovgivning, det han også kaldte den manglende indsats for den materielle virksomhed. I en senere kommentar skrev han om Combes' regering, at »det er den svage side hos denne regering, som hos alle franske regeringer siden 1879, at der ikke til det store åndelige frigørelsesarbejde har svaret et ligeså gennemgribende socialt reformværk«. ⁷³ Det må ikke forstås således, at problemet om frihedens begrænsning ikke var Munchs problem: Han så det blot i en anden sammenhæng. I en kommentar om tyendeforholdene på landet skrev han i 1904, at »enhver lovgivning af den art, som her er tale om, er i nogen grad en indgriben i den personlige frihed. Der er derfor grund til at fare varsomt frem. Men man kan også være for ængstelig for at begrænse friheden i sådanne forhold; de aller fleste lovregler begrænser til en vis grad den personlige frihed, og *en meget stor del af de fremskridt, som sker, nås netop gennem disse begrænsninger*. Man tænker f. eks. på den tvungne skolegang og på de mange regler til sikring af sundheden. Det gælder om sådanne begrænsninger, at der er mange, som ikke behøver dem, fordi de af sig selv handler rigtigt; utvivlsomt er dette også meget ofte tilfældet i forholdet mellem husbond og tyende. Men så lidt som disse trænger til lovbestemmelser, så lidt kan lovene skade dem. Lovene er til for deres skyld, som ikke kan komme med af sig selv, som må hjælpes, om fornødent med tvang, af andre samfundsmedlemmer, der er nået videre« (udh. her). ⁷⁴ I dette udsagn lå — trods den af den konkrete sag betingede imødekommende tone overfor gårdmændene — en generel erkendelse af, at friheden, som Bourgeois hævdede det, var et spørgsmål om både formelle rettigheder og reelle muligheder for at benytte disse rettigheder. Men Munch tog modsat Bourgeois den konsekvens, at tvang kunne være nødvendig og at det kunne være nødvendigt at begrænse den absolutte økonomiske frihed, der kun var til glæde for de få privilegerede, for at sikre den for de mange underprivilegerede. Det var det afgørende udgangspunkt for reformpolitikken.

Målsætningen blev meget klart formuleret som et spørgsmål om udjævningen af de økonomiske uligheder — »den størst mulige udjævning af denne ulighed er endemålet for al demokratisk politik«, som det pointeredes i programartiklen fra 1905. ⁷⁵ Midlerne var i første omgang ændringer i told- og skattepolitikken, der gavnede de svagest stillede: Fra vægttold til værditold, fra indirekte forbrugs-skatte til stærkt progressive indkomst- og formueskatte, udfra det grundsyn, at »sålænge det ikke er lykkedes os at skabe et samfund med en rimelig fordeling af arbejdsudbyttet, sålænge bør skatterne anvendes til at tage i hvert fald en nogenlunde anelig del tilbage af de foræringer, samfundet nu skænker sine kælebørn, 'the upper ten'«. ⁷⁶ På længere sigt gjaldt det følgelig om at skabe en rimelig og retfærdig fordeling af arbejdsudbyttet blandt samfundets medlemmer gennem,

⁷³ P. Munch, Af et Brev fra Paris fra en dansk Videnskabsmand til en Ven i Kjøbenhavn. Politiken 10. marts 1901. Jf. P. Munch, Marts. DNA ii,1, s. 117.

⁷⁴ P. Munch, Vore Tyendeforhold. DNA ii,1, s. 637.

⁷⁵ P. Munch, Det radikale Venstre. DNA ii,2, s. 271.

⁷⁶ P. Munch, Vilh. Lassens Skatteforslag. DNA iv,1, s. 213-223; Til Afslutning. DNA iv,1, s. 463.

hvad Munch kaldte en »dristig arbejder- og husmandslovgivning«,⁷⁷ men i øvrigt ikke specificerede nærmere. Han holdt sig normalt til meget generelle vendinger om nogle få centrale reformer: Udstykningen af de store godser i husmandsbrug og indførelsen af offentligt fæste, og gennemførelsen af en arbejdsløsheds- og ulykkesforsikring for arbejderne. Derudover krævede han en »social reformlovgivning af langt alvorligere art end de tilløb, som hidtil er sket«. ⁷⁸ Viljen var der, men han havde ikke forudsætningerne for at opstille et detaljeret program, ligesom han næppe heller mente, at dette lå indenfor hans område.

Det afgørende var som anført i forrige afsnit, at der ikke for Munch fandtes nogen politisk universalløsning på den sociale og økonomiske uligheds problem; tværtimod fremhævede han, at »ad hundrede veje må man stræbe derimod«, ⁷⁹ ligesom han hele tiden tog udgangspunkt i det eksisterende samfundssystem. Munch var ikke modstander af statsovertagelse eller statsdrift af virksomheder, hvis der var tale om monopolføretagender. I Odenseprogrammet stod også, at »overfor de virksomheder, der er faktiske eller retlige monopoler, værnes samfundets interesser, om fornødent ved virksomhedens overtagelse af kommune eller stat«. ⁸⁰ Men principielt var han tilhænger af et frit erhvervsliv, hvor det var statens opgave gennem regulering og lovgivning at skabe grundlaget for en stadig større grad af social og økonomisk lighed.

De videre overvejelser og konsekvenser af denne opfattelse drog han i praksis ikke før efter regeringen Zahles store indgreb i økonomien under Den første Verdenskrig — og de ligger udenfor denne afhandlings rammer. Her skal blot anføres en enkelt formulering fra 1924:⁸¹

»De radikale har opgivet den ældre liberalismes tro på, at alt ordner sig af sig selv gennem kræfternes frie spil, den frie konkurrence; de ser afgørende grundfejl i den nedarvede fordeling af arbejdet og af livets goder, og de ønsker at anvende statsmagten til at fremme en retfærdigere fordeling; de nægter, at de store rigdomme skabes ved de enkeltes arbejde; de muliggøres kun ved, at samfundsordningen sætter nogle få i stand til at lade de mange arbejde for sig på sådanne vilkår, at de afleverer en del af deres arbejdes udbytte til arbejdsherren; målet må være, at enhver nogenlunde får udbyttet af sit eget arbejde; dertil kræves reformer af så gennemgribende karakter, at det kan være vanskeligt at sige, om 'det bestående samfunds principper' bevares eller ikke; men man hævder, at midlerne til denne omdannelse er mangeartede; man tror ikke på 'statens overtagelse af produktionsmidlerne' som universal-middel men hævder, at forskellige driftsformer passer for forskelligt arbejde; man ønsker at bevare smådriften overalt, hvor dette kan forenes med den moderne tekniks krav, og hvor stordriften er fornøden, ønsker man, at der skal gennemføres en sådan ordning, at virksomhedens ledere og arbejdere kan føle sig i fællesskab interesserede i bedriften, eventuelt gennem medejendomsret«.

⁷⁷ P. Munch, *Hvad Valgene betød*. DNA i,1, s. 49.

⁷⁸ P. Munch, *Svampens Aand*. DNA i,2, s. 441 f.

⁷⁹ P. Munch, *Det radikale Venstre*. DNA ii,2, s. 271.

⁸⁰ Odenseprogrammets afsnit 3. Jf. P. Munch, *Sporvognskonflikten og dens Udnyttelse*. DNA iv,2, s. 410–414.

⁸¹ P. Munch, *Folkestyrets Vækst i Det nittende Aarhundrede*. Kbh. 1924, s. 164.

Munch ville således et opgør med den eksisterende liberal-kapitalistiske økonomi, fordi dens grundlag og betingelse var uligheden, hvor radikalismens var ligheden, men han ville beholde markedsøkonomien og den økonomiske frihed, fordi denne opfattedes — og det er det synspunkt, der også fremføres i den franske radikalisme, der var Munchs idémæssige udgangspunkt — som en *forudsætning* for samfundsmæssig og åndelig frihed: Munch ønskede økonomiske reformer og var ikke bange for en stærk statsmagt, men det er tydeligt, at der også for ham er grænser, der ikke må overskrides, hvis ikke friheden skal komme i fare. I 1936 udtrykte han ønsket om demokratisering således: »Demokratiet er gennemført politisk, åndeligt og materielt. Men i det økonomiske liv består endnu en aristokratisk organisation; på dette område har besidderne af produktionsmidlerne nogenlunde bevaret deres mægtige stilling: lønarbejderne er vedblivende uden indflydelse på ledelsen af de bedrifter, af hvilke deres eksistens er afhængig. Der er her en *mangel på harmoni*, som ikke kan opretholdes. Det økonomiske demokrati er blevet en nødvendighed« (udh. her).⁸² Disse betragtninger må ikke tages som udtryk for den unge P. Munchs langt mere ufærdige synspunkter. Ingen radikale drømte vel før 1914 om de indgreb, regeringen Zahle så sig nødsaget til at foretage under Den første Verdenskrig, og krigstidens erfaringer har så klart spillet den afgørende rolle for hele udformningen af den radikale økonomiske politik i 1920'erne og 1930'erne. Men det var den samme skabelse af harmoni, den samme dyrkelse af den menneskelige samfølelse og overvindelse af modsætningen mellem arbejde og kapital ved hjælp af gennemførelsen af lighedens princip på det økonomiske område, det drejede sig om hele tiden.

I foredraget 'Traditioner' fra 1897 karakteriserede Munch samfundets bærende traditioner som »det tilfældige, det meningsløse, der består i kraft af historiske grunde, som ikke længere eksisterer, det er den historiske ret: den hævdvundne uret, som mennesker nu øver mod hinanden, fordi deres forfædre engang har ejet den stærkeres ret«. Overfor disse traditioner, og dermed overfor det eksisterende samfund, satte han radikalismens ideer og »logikken, der overalt kræver mening i forholdene og som derfor bliver den kraft, som driver menneskene frem mod den større og større tilnærmelse til det ideal, der ene er mening: lige ret og lige vilkår«. ⁸³ Ligesom Munch opfattede samfølelsen — »billighedshensynet overfor andre« ⁸⁴ — som den følelse, der kraftigst beherskede det menneskelige sind og derfor som selve grundlaget for samfundslivet, opfattede han *logikken* og i bredere forstand videnskaben som grundlaget for den konkrete politiske virksomhed.

Opfattelsen af videnskaben og dennes politiske radikalitet præger hele Munchs tilnærmelse til begrebet politik, hvilket tydeligst kommer til udtryk i jubilæumsartiklen, 'Studentersamfundets Fremtidsopgave' fra 1907. Heri påpegede han, at »sålænge der har været videnskab til, har den virket revolutionerende«, og fort-

⁸² P. Munch, De radikale Partier og Verdenskrisen; tale 1934, trykt i Radikalismens Grundsyn, udg. af Det radikale Venstre 1936.

⁸³ P. Munch, Traditioner, tale i Studenterforeningen 1897; manus. i M.s arkiv pk. 157.

⁸⁴ P. Munch, Hvad Valgene betød. DNA i,1, s. 48.

satte: »Og dette er ikke tilfældigt. Der er et væsensfællesskab mellem videnskabens arbejdsmåde og radikalismens samfundssyn. Videnskabens inderste nerve er kritiken; videnskabsmandens herskende evne, det er evnen til at skelne mellem det, som kan begrundes, og det, der ikke kan gives grunde for. Og netop denne samme adskillelse er det, radikalismens mænd foretager overfor de bestående samfundsformer . . . [De rejser] overfor hver af dets institutioner og regler det ubarmhertige spørgsmål: Hvorfor? . . . Som videnskabsmanden kritisk undersøger selv de læresætninger, en hel hærskere af forgængere har troet på, således vender radikale mennesker sig med respektløs kritik mod de forrettigheder og fordomme, nedarvede gennem århundreder, som moderate og konservative mennesker helt vanemæssigt bøjer knæ for. Videnskabens forudsætningsløse forsken, overført på samfundet, fører følgestrengt til den radikalisme, der kræver retfærdigheden fyldestgjort uden hensyn til alle de hævdvundne rettigheder, der stiller sig hindrende i vejen.«⁸⁵ Hvis videnskaben førte til radikalismen, gjaldt det omvendte også: At radikalismen førte til videnskaben. Opgøret med de spekulative systemer, afvisningen af de politiske universalløsninger og fremhævelsen af, at tingene måtte løses hver for sig, på de hundrede måder, afspejler en grundfæstet tillid til den moderne videnskabs evne til at give den rigtige løsning på tidens problemer, løsningen der førte udviklingen fremad. Munch pegede på, at det radikale program derfor hele tiden måtte forandres »i overensstemmelse med tidens erfaringer«,⁸⁶ dvs. først og fremmest videnskabens landvindinger. Det radikale Venstres program var for Munch videnskabens indsigt og dens objektive resultater — selve rationaliteten — udmøntet i konkret politik; mest karakteristisk nok, hvad angår sikkerhedspolitikken.

Munch lagde ikke skjul på, at han fandt, at den radikale sikkerhedspolitik var den for Danmark eneste empirisk begrundede og derfor den objektivt rigtige. I sine mange artikler i *Det ny Aarhundrede* så han Danmarks grundlæggende sikkerhedsproblem som Tysklands tillid eller mangel på tillid til en erklæret dansk neutralitet. Han sluttede heraf, at en udenrigspolitik, der erklærede, at Danmark ikke ville blande sig i stormagternes opgør, måtte følges op af en forsvarsordning, der gjorde det klart, at Danmark ikke kunne blande sig. Den danske sikkerhedspolitik, hvis overordnede mål var at sikre landets neutralitet under en stormagtskrig, måtte således som sit grundlag have »at udtale vor vilje til at holde os udenfor al krig, at skabe tillid til denne erklæring ved at indrette vort militærvæsen således, at alle forstår, at det ikke er beregnet på nogen art af krig, og endelig at gøre Danmark så militært værdiløst som mulig ved at fjerne alle fæstningsanlæg«. ⁸⁷ Denne analyse og denne konklusion kunne ikke anfægtes, og derfor måtte Munch opfatte sine eneste seriøse modstandere, J. C. Christensen, L. C. F.

⁸⁵ P. Munch, Studentersamfundets Fremtidsopgave, s. 13–30 i Studentersamfundet gennem fem og tyve Aar. Kbh. 1907, s. 14 f.

⁸⁶ P. Munch, Hvad Valgene gælder. DNA iii,2, s. 128 f. Ordene gælder forholdet ml. Venstres program fra 1872 og Odensesprogrammet. Jf. Claus Bjørn i note 4 anf. anm. s. 232.

⁸⁷ Her henvises til flg. artikler af Munch, Danmarks Selvstændighed. DNA i,2, s. 47–55: Danmark i Verdenspolitikken. DNA iii,1, s. 70–78; Danmark og Stormagterne. DNA iv,2, s. 226–231. For citatets vedkommende: Det radikale Venstre. DNA ii,2, s. 270.

Lütken og O. Kofoed-Hansen som udenrigs- og sikkerhedspolitiske amatører. De kendte så godt som han vilkårene og måtte derfor også formodes at nå til samme resultat gennem samme stringente analyse; når det så åbenbart ikke var tilfældet kunne det kun skyldes inkompetence. Munch så ikke — eller ville måske ikke se — at analyseresultaterne, stringensen ufortalt, kunne være relative, fordi analysernes præmisser kunne være forskellige. Han så ikke, at han og J. C. Christensen havde et forskelligt udgangspunkt i opfattelsen af det dansk-tyske forhold. Munch så udfra et stærkt anti-tysk følelsesengagement enhver dansk tilnærmelse til Tyskland som en begyndende opgivelse af landets selvstændighed, hvorimod J. C. Christensen mente, der kunne spilles på nuancer mellem neutralitet og alliance, og han fremstår således for eftertiden — alt andet lige — som mere rationel end rationalitetens forkæmper.⁸⁸

Et andet emne, der kan inddrages, er Munchs told- og skattepolitiske diskussion med Marcus Rubin i *Det ny Aarhundrede* (4. årgang).⁸⁹ Her er det tydeligt, at Munch ikke alene er sagligt på glatis, men også at han selv er klar over det. Rubin fanger ham netop mellem en politisk-taktisk betonet modstand mod Vilh. Lassens og Venstrereformpartiets forslag og disse forslags saglige og administrative begrundelse, som Rubin med fagmandens indsigt og erfaring grundigt forklarer. Munchs greb er det klassiske, at tale om noget andet, nemlig Rubin selv: Den gamle radikale frontkæmper, der er blevet til »en moderat-konservativ finanspolitiker«, hvortil Rubin værdigt svarede, at forskellen lå i »vort syn på kampens vilkår, hvilke krav man må søge fyldestgjort hos sig selv og kan vente fyldestgjort af andre«, altså om man vælger taktikken eller det sagligt rigtige.⁹⁰ Dette være nævnt som et eksempel på Munchs enestående evne til at forene det taktisk rigtige med det dogmatisk rigtige — et ikke uvæsentligt *politisk* aktiv, men ellers nok rationelt set noget af en belastning.

Radikalismens politiske rationalitet gjorde, som Munch fremhævede i 1907, akademikerne til partiets kerne, fordi disse var opdraget til og indviet i den kritiske, for Munch forudsætningsløse og dermed objektive analyse af et bestemt fagområde og derfor så meget lettere kunne overføre dette til samfundet som helhed. Akademikerne var efter Munchs opfattelse den mest 'modne' samfundsgruppe; den, der klarest så samfundshelhedens interesse baseret på den menneskelige samfølelse og — som Munch formulerede det i 1897 — syntes »ikke at være i besiddelse af nogen *klasseinteresser*, ikke at have noget egoistisk formål for sin politik«.⁹¹

Akademikernes privilegerede stilling og deres videnskabelige — og dermed også

⁸⁸ Jeg håber senere at kunne uddybe disse synspunkter på Munchs sikkerhedspolitiske opfattelse.

⁸⁹ P. Munch, Vilh. Lassens Skatteforslag. DNA iv,1, s. 213–223; Marcus Rubin, Et Brev om Skattereformen. DNA iv,1, s. 245–254; P. Munch, Et Brev til Generaldirektør Rubin. DNA iv,1, s. 355–364; Marcus Rubin, En eneste Skat. DNA iv,1, s. 379–387; begge: Til Afslutning. DNA iv,1, s. 460–465.

⁹⁰ P. Munch, Et Brev til Generaldirektør Rubin, s. 355; Marcus Rubin, Til Afslutning, s. 462.

⁹¹ P. Munch, Venstre og Socialdemokratiet, tale i Studentersamfundet 1897; manus. i M.s arkiv pk. 157.

politiske indsigt — gav dem efter Munchs mening en særlig forpligtelse til at gå ind i det politiske liv og yde de underprivilegerede husmænd, håndværkere og arbejdere »al mulig bistand i deres kamp mod de herskende klasser, der er dem overmægtige i velstand som i kundskab.«⁹² Han angreb derfor meget stærkt de tendenser, der var i tiden, til at akademikerne efter systemskiftet atter skulle trække sig tilbage til deres universitære og litterære elfenbenstårne. Det var synspunkter, der navnlig forfægtedes i *Tilskueren* af Valdemar Vedel og Erik Henriksen — og som Munch imødegik i *Det ny Aarhundrede*.⁹³ Tværtimod skulle akademikerne som i Frankrig blande sig overalt i den politiske kamp. En af de ting, Munch påvirkedes stærkest af under sit ophold i Paris, var netop det 'interesseskifte', der i disse år foregik blandt de franske akademikere — væk fra elfenbenstærnene og over mod et stærkt engagement i tidens politiske spørgsmål.⁹⁴ Det blev afgørende for ham at gennemføre et tilsvarende skifte herhjemme. Hørup havde indvarslet bonderealismens tid; Munch satte sig for at indvarsle den radikale universitetsrealismes tid: Universitetets og det politiske livs radikale skulle træde i forgrunden indenfor den københavnske radikalisme — »derved vilde disses både *fornuftigere* og *positivere tankegang* træde frem, medens københavnsk radikalisme nu i befolkningens bevidsthed er altfor nær ved at være ensbetydende med nogle forvirrede skønlitterære forfatteres barnagtigheder«, som Munch i 1901 fra Paris skrev til J. A. Fridericia.⁹⁵

Munchs opfattelse af akademikernes forpligtelse kom måske klarest til udtryk i hans forhold til Vilh. Lassen, J. C. Christensens finansminister. Lassen var i Munch øjne noget nær det mest despekte, der kunne tænkes — nemlig en frafalden radikal akademiker. En jurist, hørupper, drivkraft bag Studentersamfundets oprettelse i 1882, en blændende radikal og antimilitaristisk skribent, først i 'Aarhus Amtstidende', senere i sin egen 'Aalborg Amtstidende', der var blevet en moderationens apostel, »en Alberti i Lommeformat«, som Munch kaldte ham i april 1905.⁹⁶ I sin nekrolog over Lassen — den største artikel han overhovedet skrev i *Det ny Aarhundrede* — søgte Munch at forklare denne udvikling. Han hæftede sig ved Lassens nervøse personlighed, der førte ham til en slags anspændt bondedyrkelse og knyttede ham til J. C. Christensens »tilsyneladende ro og fasthed«, der stod i så stærk modsætning til hans egen natur. Men væsentligst i nekrologen er det skær af dødssynd, der er over Lassens opgivelse af sin akademiske identitet og forpligtelse og af sin radikalitet til fordel for den rendyrkede klassepolitik i J. C. Christensens frakkeskøder.⁹⁷

⁹² P. Munch, Studentersamfundets Fremtidsopgave, s. 13–30 i Studentersamfundet gennem fem og tyve Aar. Kbh. 1907, s. 19 f.

⁹³ Vald. Vedel, Akademikerne og Folket. *Tilskueren* 1904, s. 80–88; P. Munch, Aalborg Amtstidende om Uroen i Venstre. DNA i,1, s. 496–503; Quidam (= Marcus Rubin), Akademikerne og Folket. DNA i,1, s. 524–529; Erik Henriksen, Betragtningens Time. *Tilskueren* 1904, s. 243–257; P. Munch, Betragtningens Time. DNA i,2, s. 63.

⁹⁴ P. Munch, Franske Stemninger I: Interesseskifte. *Politiken* 28. maj 1901.

⁹⁵ P. Munch til J. A. Fridericia 3. marts 1901 (KBH).

⁹⁶ P. Munch, April. DNA ii,2, s. 207.

⁹⁷ P. Munch, Vilhelm Lassen, 10. juni 1861–6. april 1908. DNA v, s. 613–632. Jf. P. Munch, Vilh. Lassens Skatteforslag. DNA iv,1, s. 213–223.

IV

De her analyserede hovedelementer i radikalismens idégrundlag forenedes i selve radikalismens generelle folkeopdragende karakter, som Munch fremhævede allerede i sin første artikel i *Det ny Aarhundrede*: »Indtil overdrivelse har Hørup indprentet den sandhed, at det mere kommer an på sindelaget end på lovene. De social-radikales hovedopgave er *den langsomme omformning af befolkningens tænkevis i moderne ånd*. Dette arbejde gøres dag for dag på de mangfoldigste måder; deltagelse i Rigsdags- og byrådsgerning er kun et led deri; et betydningsmiddel ganske vist, men dog kun eet middel blandt særdeles mange«. ⁹⁸

Trods Munchs opfattelse af nødvendigheden af omfattende reformlovgivning og en vis styrkelse af statsmagten i samfundet var det afgørende for ham som for Bourgeois det, han i sit politiske testamente fra 1944 kaldte »det arbejde, der skaber menneskers meninger«, ⁹⁹ opgøret med fordomme og traditioner, med »det tilfældige, det meningsløse, der består i kraft af historiske grunde, som ikke længere eksisterer«. ¹⁰⁰ I stedet for det tilfældige og meningsløse skulle folket lære sin historie, de indiskutabelt sande værdier og følelser i tilværelsen og videnskabens metoder og logiske rationalitet at kende, og ad disse veje ville det føres til radikalismen, fordi radikalismen var sandheden gjort konkret. Det er i dette lys, man må se Munchs indsats som historiker og lærebogsforfatter, som samfundsdebattør, tidsskriftsredaktør og politiker.

Historiens betydning lå i, at det — når det ideelle begreb samfundshelhedens interesse var den drivende kraft i den historiske udvikling og radikalismen derfor apoteosen af denne udvikling — måtte være afgørende, at denne udvikling stod klart for alle udfra den næppe urigtige opfattelse, at menneskers forestillinger om fortiden i høj grad bestemmer deres opfattelse af nutid og fremtid. Det var afgørende for Munch at fastslå, at det var 'idealerne fra 1789', der i det 19. århundrede havde muliggjort »en omskabning af samfundslivets former, af de økonomiske forhold og af menneskenes tænkevis, som intet tidligere tidsafsnit tilnærmelsesvis har sidestykke til . . . *Friheden* er blevet forøget; den politiske magt er flyttet fra fyrsterne til folkene . . . på de mangfoldigste områder, hvor staten før tvang menneskene til at følge bestemte regler, nyder de nu en udstrakt frihed . . . *Ligheden* er blevet forøget . . . Store mængder, som før hørte den elendigste underklasse til, danner nu en velstående mellemstand, således hovedmassen af Danmarks bønder . . . i kundskab og i dannelse, i levevis og i selskabelige former er folkeklasserne kommet hinanden nærmere og nærmere . . . Også det tredje ideal, som revolutionens mænd gav udtryk i ordet *broderskab*, menneskekærligheden, samfølelsen mellem menneskene, menneskenes medfølelse med hinanden er man nået nærmere til«. ¹⁰¹ Her er Munchs udviklingsopfattelse trukket skarpt op, og den inciterende beskrivelse argumenterede som alle Munchs andre lærebøger im-

⁹⁸ P. Munch, *Hvad Valgene betød*. DNA i,1, s. 48.

⁹⁹ P. Munch, *Erindringer VIII*, s. 387.

¹⁰⁰ P. Munch, *Traditioner*, tale i Studenterforeningen 1897; manus. i M.s arkiv pk. 157.

¹⁰¹ P. Munch, *Lærebog i Samfundskundskab for Latinskoler, Højere Pigeskoler, Seminarier og Højskoler*. Kbh. 1902, s. 140 f.

plicit for denne udviklings fortsættelse mod idealernes virkeliggørelse, og dermed også for radikalismen som tilværelsesforklaring.

Munch så med megen sympati på den moralundervisning, der praktiseredes i den franske skole. Undervisningen her »knytter sine regler til en gruppe af de mest elementære, mest fælles menneskelige følelser, og gennem fornuftsmæssige ræsonnementer viser den eleverne, hvad der er rigtigt at gøre, hvad ikke; i stedet for de vilkårlige belønninger eller straffe træder forklaringer om, at den ene handlevis giver udsigt til lykke og velvære her på jorden, medens det at handle på anden måde kan bringe ulykker for dem, som gør det, eller for andre, hvis ulykker også for dem vil føles smertelig«. ¹⁰² Der er næppe tvivl om, at en sådan bekræftelse af radikalismens idégrundlag ville være ham kærkommen, men det var noget, der lå den danske skole fjernt. Her var kodeordet samfundskundskab, og det forstod Munch før de fleste. Han udarbejdede den første lærebog i faget, hvori han erklærede at ville skildre »det faktiske bestående danske samfundsliv«. ¹⁰³ Disse ord kan sættes som motto for en stor del af hans virke. Det var Munchs opfattelse, at al viden og alle kendsgerninger, der var sande — dvs. resultater af et objektivt, forudsætningsløst videnskabeligt studium — ville befordre radikalismen. Enten ved at bekræfte forløbet af den historiske udvikling, der havde radikalismen som sit højdepunkt, eller ved at bekræfte radikalismens ideelle grundlag eller ved at afdække forhold og kendsgerninger, der logisk kombineret måtte pege i retning af den radikale politik, fordi denne *var* den logiske kombination af kendsgerningerne, den institutionaliserede fornuft så at sige.

Når Munch senere i sit liv gik så kraftigt ind for en ungdomsskole, hvor medborgerkundskab og kendskab til samfundsudviklingen skulle være de centrale fag, var det ikke alene fordi en »sådan kundskab under den nye tids forhold [ville] være af største værdi for« eleverne. ¹⁰⁴ Det var også, fordi viden om historiens udvikling og om samfundets forhold var *forudsætningen* for at man kunne erkende radikalismens rigtighed og dermed sætte sig ud over egeninteressen til fordel for en virken for det heles vel, for »et system, der bygger på samfølelse og samarbejde mellem personer, klasser og stater, ikke på den hensigtsløse magtkamp, hvor man tror at kunne komme frem på andres bekostning«. ¹⁰⁵ Man kan også argumentere den modsatte vej: Havde man viden om historiens udvikling og samfundets forhold — sand viden, videnskabeligt tilvejebragt, som det gjaldt for akademikernes vedkommende — måtte radikalismen være den politiske *konsekvens*. Derfor var akademikerne efter Munchs opfattelse determineret for radikalismens ideer, således som resten af samfundets medlemmer gradvis ville blive det efterhånden som videnskabens resultater, metoder og dens grundlag i den logiske fornuft vandt frem gennem det bevidste arbejde, der udførtes herfor. Dette var det egentlige grundlag for Munchs udviklingsoptimisme og fremskridts-

¹⁰² P. Munch, *Moralundervisningen i de franske Skoler*. Tilskueren 1903 (febr.), s. 115.

¹⁰³ Som note 101, forord.

¹⁰⁴ Del af Munchs Erindringer, der ikke er medtaget i udg., jf. O. Karup Pedersens i note 2 anf. anm., s. 309.

¹⁰⁵ Fra »Systemet Munch«. Erindringer VIII, s. 368.

tro i tiden op til 1914: Verden lå åben for radikalismens ideer og fremtiden var deres; udviklingen ville langsomt men sikkert — måske med tilbageslag, men alligevel med usvigelig sikkerhed — føre mod målet. Ikke noget ringe grundlag for politisk virksomhed.

Summary:

THE EARLY THINKING OF PETER MUNCH:

A study of the ideological foundations of the Danish "radical" party.

Dr. Peter Munch was a member of the "Folketing" from 1909–1945 and Danish Foreign Minister from 1929–1940. He was also a founding member of the Radical Liberal Party, drafting the Odense-programme in 1905. Here the political ideas of dr. Munch are discussed, covering the period from 1895–1910.

Dr. Munch was a historian by profession and in his concept of history a radical positivist, a student of Kr. Erslev in the 1890's. He was also an idealist, seeing the ideas of the French Revolution as the most important factor in 19. and 20. century historical development. In Denmark he found the caretakers of these ideas in the National Liberal Party of the 1840's, in the radical academic movement of the 1870's and in the Radical Liberal Party, which he saw as the apotheosis of history.

In his definition of radicalism, dr. Munch was influenced by French radicalism, especially Leon Bourgeois. His central concept was "solidarity" (*solidarité*), meaning that all people and classes, however different and combative, were united by common ideals and a common feeling of justice, and that this common interest, uniting all in society, was stronger than any special-interest. The idea of "solidarity" was contrary to the idea of class-struggle as the driving force in history and society, but it did not prevent the Radical Liberal Party from co-operating with the Social-Democratic Party.

In his economic policy dr. Munch was a liberalist and a pragmatic, generally rejecting the concept of nationalization except of monopolies. On the other hand he wanted a society where property was equally shared. He therefore saw the role of the State as one of economic regulation and redistribution and later coined the phrase of 'economic democracy'.